

ЄВГЕН ГУЦАЛО І ШІСТДЕСЯТНИЦТВО: ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ПРОЗОВОЇ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА

У статті аналізується рецепція творчості Євгена Гуцала в літературно-критичному дискурсі останніх десятиліть у руслі потрактування феномена шістдесятництва.

Ключові слова: шістдесятництво, рецепція, літературно-критичний дискурс, національна культура, літературне покоління.

Творчість письменника-шістдесятника Є. Гуцала від моменту виходу у світ його першої збірки оповідань «Люди серед людей», що засвідчила появу в українській літературі оригінального й талановитого майстра слова, і до сьогодні значною мірою залишається об'єктом різноаспектних науково-критичних інтерпретацій. З огляду на те, що майже все творче життя Є. Гуцала припало на період тотального ідеологічного контролю системи над національним літературно-мистецьким процесом, критична рецепція його новел, оповідань, повістей і романів у 1960-80-х роках проходила у руслі з'ясування переважно відповідності ідейно-змістових акцентів творів митця міфологемам тоталітарного режиму й канонам соцреалізму. Лірико-поетична, реалістична, психологічна й химерна проза письменника виявляла різні способи авторського сприйняття світу та його естетизацію, нові виміри художнього мислення й ідейно-естетичних концепцій, а відтак потребувала різних підходів літературознавчого аналізу і наукового потрактування, спрямованих на виявлення художніх якостей розмаїтої у тематичному та жанрово-стильовому аспектах прозової спадщини Є. Гуцала.

Упродовж двох останніх десятиліть літературно-критичний дискурс збагатився новими науковими розвідками творчості Є. Гуцала, які репрезентують різні підходи щодо критичного осмислення його прозової спадщини, зокрема у руслі потрактування феномена шістдесятництва (А. Гурбанська, І. Захарчук, Н. Зборовська, А. Кравченко, М. Наєнко, М. Слабошпицький). Позитивною ознакою цього процесу стало не лише повне звільнення від ідеологічних категорій, а й оновлення наукового інструментарію і теоретико-методологічних принципів дослідження художнього тексту, можливість всебічного аналізу, підпорядкованого передусім актуальним літературознавчим проблемам, однією з яких стало переосмислення історико-літературного процесу другої половини ХХ століття.

У контексті наявного масиву літературно-критичних праць про творчість Є. Гуцала ставимо за мету виявити основні акценти наукового осмислення прози письменника у критиці та літературознавстві останніх десятиліть у руслі інтерпретації шістдесятницького руху.

Чимало принагідних згадок про Є. Гуцала зустрічаємо у працях, присвячених дослідженню феномена шістдесятництва та його ролі в національно-культурному відродженні. Так, І. Качуровський пише про відновлення повноти української літератури у п'ятдесятих і шістдесятих роках ХХ століття, до якого долучилися, на його думку, письменники не лише старшого і середнього, а й молодшого покоління, оскільки «ми мали лірику Василя Симоненка, Ліни Костенко, Віталія Коротича, Миколи Вінграновського, ліро-епічну поезію Івана Драча, коротку прозу Євгена Гуцала й молодшого Тютюнника» [6, 637], а також літературну критику та публіцистику В. Мороза, І. Дзюби, Є. Сверстюка, І. Світличного.

Відомий дисидент Р. Корогодський, називаючи понад три десятки імен тих митців, які долучилися до творення нової культури шістдесятників у контексті усєї національної культури, Є. Гуцала вважає одним із тих, «хто протягом неповного десятиліття змінив обличчя української культури, що перед 60-ми роками була цілком провінційна за духом і замшила за формою» [7, 37]. До когорти письменників, які почали «висвітлювати радянську дійсність з недозволеного боку, тим самим демонтовувати компартійну літературу» [13, 45], докладаючи значних зусиль до змін у тогочасній літературі, зараховується Є. Гуцало й у літературно-художньому виданні «У вирі шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу», ідея видання й упорядкування якого належить В. Квітневому. Вартим уваги у цій книзі є також посилання на статтю Б. Романенчука «Азбуковник» з «Енциклопедії української літератури», виданої у Філадельфії у 1973 році, де мова йде про сприйняття Є. Гуцала українською діаспорою як одного з найбільш ліричних письменників в українській літературі та про його спорідненість з В. Стефаником щодо глибини переживань за долю свої персонажів [13, 53].

Неможливо обійти увагою концептуальне монографічне дослідження Л. Тарнашинської «Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти)», у якому в межах персоналістського виміру ґрунтовно осмислюється творчість багатьох митців цього покоління у контексті української літератури другої половини ХХ століття.

На жаль, характеристики постаті Є. Гуцала на тлі покоління шістдесятників у праці немає, про що зауважує і сама авторка, водночас окреслюючи для себе вектори подальших наукових зацікавлень задля заповнення літературознавчих лакун: «Відсутність у цьому виданні з певних причин окремих імен, як-от В. Дрозда чи Є. Гуцала (що певною мірою порушує усталений «канон» шістдесятництва), спонукатиме читача до пошуку інших джерел, а перед автором розгортатиме нові дослідницькі перспективи: адже сказати все і відразу – значить позбавити себе творчого стимулу» [12, 19]. Виокремлюючи наявність особистісно-персоналістського виміру як важливої складової у дослідженні українського шістдесятництва, Л. Тарнашинська мотивує відсутність таких яскравих його репрезентантів, як В. Дрозд, Є. Гуцало, Р. Андріяшик, В. Стус, тим, що «кожен дослідник окреслює власне поле художньо-естетичних зацікавлень, власний діалог із тими концептуальними засадами, які найглибше врізалися йому в душу» [12, 20]. Водночас у монографії зустрічаємо чимало принагідних згадок, переважно номінативних, про Є. Гуцала, однак трапляються і точні лапідарні характеристики особливостей власне Гуцалової індивідуально-стильової манери, і важливі моменти критичних відгуків про Є. Гуцала в межах рецепції творчості шістдесятників за матеріалами періодики 60-70-х років ХХ століття.

Думку про те, що саме шістдесятники стали новою хвилею в українській літературі та своєю творчістю репрезентували нове літературне покоління, висловив І. Дзюба у статті про М. Вінграновського, вміщеній у книзі «З криниці літ» [2, 547-548]. Автор нагадує, що І. Драча, В. Коротича, Гр. Тютюнника, В. Близнеця, Є. Гуцала, В. Дрозда та ін. називають «дітьми війни», а їх життєвий досвід значною мірою екстраполювався на тематичну спрямованість й особливості потрактування цієї теми в українській літературі.

У контексті дослідження історії та значення українського самвидаву в історико-літературному процесі другої половини ХХ ст. до характеристики шістдесятництва як унікального явища в культурному просторі України вдається О. Обертас. Залучаючи до своїх наукових спостережень широкий літературно-критичний дискурс, автор справедливо наголошує на винятковій ролі шістдесятництва і самвидаву як опозиційних щодо тоталітаризму мистецьких сил. У розлогій цитаті з праці Є. Сверстюка «Блудні сини України», де автор згадує і Є. Гуцала, О. Обертас знаходить підтвердження своєї думки про пошуки шістдесятниками нових форм і змісту в літературі [9, 45].

Спробу окреслити стильові доміанти прози Є. Гуцала робить Н. Зборовська спочатку у статті «Стильовий портрет шістдесятництва», а згодом у монографічному дослідженні «Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури». Авторка вдається до зіставлення в жанрово-стильовому аспекті творчості Гр. Тютюнника і Є. Гуцала, виокремлюючи спільне для обох прозаїків: «Так, психологічну новелістику разом із Гр. Тютюнником успішно розпочав Є. Гуцало. Як і Гр. Тютюнник у ранніх оповіданнях, Є. Гуцало здійснює онтогенетичний аналіз формування української дитини («Олень Август», «Ти не матимеш жодного краба» та ін.). Очевидно, поштовхом до пошуків органічної синівської сутності послужила автобіографічна кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна» (1956), що стала провісником національно-культурного шістдесятницького відродження. Аналіз конкретної «малої» вітчизни, конкретної родини – все це провокувало молодих письменників шукати у світі власного родоводу первинну батьківсько-материнську цілісність, яку втратив національний світ в умовах сталінізму» [4, 365-366]. Окремо дослідниця розглядає психологізм як характерну стильову ознаку реалістичної прози обох письменників, а у 1960-х роках простежує аналогії з 20-ми роками «з їх репресованою орієнтацією на психологічну Європу» [4, 366]. Водночас Н. Зборовська наголошує на негативному впливі методів діяльності тоталітарно-репресивної системи у національно-культурній сфері на свідомість і мистецькі інтенції Є. Гуцала, а відтак на неможливості повної реалізації його власної ідейно-естетичної концепції у художній практиці, що призводить до зміщення стильових і смислових акцентів: «Розвинути реалістично-психологічний дискурс в умовах заборони незалежного світогляду та наївної національної мужності йому не вдалося, оскільки накопичувався страх перед владою, яка розпочала наступ на процеси самоусвідомлення національного суб'єкта. Повернення принципу реальності вимагало вияву громадської мужності, послідовного бунту аж до прийняття суспільної ізоляції. Однак у психології творчості Є. Гуцала з'являється симптоматична регресія на ранню параноїдно-шизоїдну материнську позицію. Радикальний відступ від аналітичного (інтегруючого) письма у бік химерного блазнювання, що дезінтегрує, розсіює національне Его та об'єкти переслідування (трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет») стає характерним проявом уникнення імперського переслідування інфантильним способом, який веде до самоспустошення» [4, 366]. Тут варто зауважити, що згадану трилогію літературознавець розглядає як своєрідну кульмінацію стихійної химерної течії цього періоду [4, 373]. Також Н. Зборовська вважає, що психологізм шістдесятників посягав на основу соцреалістичного методу, однак в умовах тиску ідеологічної цензури *«лірико-психологічна*

стилістика Є. Гуцала не досягла можливого тут рівня майстерності, розвинути психологічну прозу митцеві не вдається: з'являються штампи, грубі прийоми, схематичні зображення» [5, 34].

Суголосні міркування простежуємо у концептуальному літературознавчому дослідженні М. Наєнка «Художня література України: Від міфів до модерної реальності». Аналізуючи твори письменників другої половини ХХ ст., літературознавець водночас окреслює ті умови й ідеологічні перепони, всупереч яким доводилося творити власні художні дискурси письменникам-шістдесятникам: «Шістдесятники на якомусь етапі помітили, що, крім справедливості в ставленні до «людей клітки», радянська література послідовно уникає справедливості щодо конкретних людей недавньої війни з фашизмом; про них пишуться «ура-твори», війною гордяться як переможною атакою, а як давалося те «ура» і чого коштувала атака, що вершилася «на місцях», на окупованих територіях і в окупованих душах?..» [8, 1025]. У зв'язку з цим невписуванням в офіційні канони літератури соцреалізму М. Наєнко принагідно характеризує також творчість Є. Гуцала, підтверджуючи свою думку на прикладі знакової у прозовій спадщині митця повісті: «У 1967 р. Є. Гуцало опублікував про це повість «Мертва зона». І стало очевидним, що в умовах війни людину «на місцях» однаково спустошували і фашистський, і радянський тоталітаризми. Їй бракувало саме справедливого ставлення до себе; вона опинилася у звичайній «мертвій зоні», яка ніяк не узгоджувалася з офіційним ура-поглядом на неї. Коли повість передрукував журнал діаспорних українців «Сучасність», вона опинилася за межами літературного процесу материкової України на більш, як двадцять років» [8, 1025].

На актуалізації поколінням шістдесятників морально-етичної проблематики війни, «що постає як реакція на спрофановані державні цінності» [3, 103], наголошує у своєму монографічному дослідженні «Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму)» І. Захарчук. До знакових постатей, що творили власне авторський мілітарний міф як спробу деконструкції офіційних мілітарних міфів тоталітарної системи, дослідниця поряд із В. Дроздом, Гр. Тютюнником, Р. Андріяшиком зараховує і Є. Гуцала [3, 326]. У розділі, присвяченому питанню досвіду війни в художній свідомості українських шістдесятників, І. Захарчук звертає увагу на повісті письменника «Мертва зона» і «Родинне вогнище», простежуючи паралелі у спробах реміфологізації мілітарної свідомості у творчості Гр. Тютюнника, В. Дрозда і Є. Гуцала. Концептуальною видається думка дослідниці про розбудову названими письменниками виразного цивільного міфу «війни, в якому функціонують аналогічні архетипні моделі: неповна родина, перевага жіночої (власне материнської) буттєвої домінанти, українське село часів окупації й у перші повоєнні роки як простір відсутності вибору та перспективи на майбутнє» [3, 339-340]. Цікавими й аргументованими видаються міркування І. Захарчук щодо хронологічного потрактування роману В. Дрозда «Земля під копитами» і повісті Є. Гуцала «Родинне вогнище» як діалогії, оскільки, як вважає авторка, «перший твір розповідає про часи нацистської окупації, а другий про повоєнні будні українського села та української родини, в якій відсутній чоловік» [3, 340]. Використовуючи новітні підходи до інтерпретації художніх творів й оновлений літературознавчий інструментарій, дослідниця ґрунтовно досліджує механізми трансформації авторського світогляду в художні тексти, зумовленість вибору часопростору і гендерного аспекту образної системи, а також засадничо протилежні канонам соцреалізму авторські ідейно-художні концепції.

Статтю, присвячену Є. Гуцалу як письменнику-шістдесятнику, вміщує також енциклопедичний довідник «Рух опору в Україні: 1960-1990», головним редактором якого є О. Зінкевич [10, 184-186].

Суттєвим моментом в осмисленні явища шістдесятництва та його ідейно-естетичних засад видається поцінування творчості Є. Гуцала тими, хто безпосередньо належав до цього покоління, тобто самими шістдесятниками, які мали можливість «зсередини» бачити всі процеси і тенденції у художній літературі, а відтак особливе право розставляти акценти та робити висновки. Наприклад, Є. Сверстюк у книзі (як зазначено в анотації, збірці есеїв, літературно-критичних статей і виступів автора, присвячених відродженню духовності й морально-етичним проблемам) «Блудні сини України», пишучи про шістдесятників і їх рецепцію Заходом, поряд зі стислими та водночас надзвичайно влучними характеристиками особливостей індивідуального стилю І. Дзюби, І. Світличного, І. Драча, М. Вінграновського, В. Симоненка, Л. Костенко, Вал. Шевчука і В. Дрозда, зазначає, що «Євген Гуцало естетично животворив образи поза межами «соціальної дійсності» [11, 26]. В. Близнак у статті про дітей війни і книги про них акцентував на ідейно-художній силі повісті Є. Гуцала «У гаї сонце зацвіло», яка, на його думку, полягає у «змалюванні тонких деталей природи, мікросвіту, поезії дитячого сприймання» [1, 35]. Вал. Шевчук в автобіографічній оповіді-есе «На березі часу. Мій Київ. Входи́ни» у спогадах про народження антитоталітарного дискурсу зауважує про превалювання у ньому «соціального» вектора та неготовність більшості молодих письменників до різких і кардинальних змін. Йдеться про початок 1960-х років, коли «народжувалась антитоталітарна література, яка, як відомо, соціальну заангажованість не

знямала зі свого естетичного балансу. Я й справді чи не єдиний у тому часі заперечував і це, стаючи на модерністичній позиції. Отже, коли в моїх колег основним в інтересі залишалося, як і в тоталітарній літературі, – суспільство, в мої ж творчості – людина, а суспільство виступало другорядним чинником; я тут поділяв позиції неореалізму (а зі мною й мої житомирські однодумці), хоча мої колеги: В. Дрозд, пізніший Григорій Тютюнник, Є. Гуцало, залишаючись неореалістами, суспільне ставили на першому місці» [14, 254-255].

Отже, наукове поцінування прозової спадщини Є. Гуцала упродовж останніх десятиліть відбувається, головним чином, у руслі осмислення значення та ролі шістдесятництва у історико-літературному процесі другої половини ХХ століття, що дає можливість не лише значно глибше осмислити творчість і специфіку індивідуального стилю митця у контексті доби, а й репрезентувати його прозу як спробу творчого спротиву естетиці соцреалізму.

Список використаних джерел

1. Близнець В. Діти війни і книги про них / Віктор Близнець // Література. Діти. Час : зб. літ.-крит. статей про дитячу літературу. – К. : Веселка, 1980. – Вип. 5. – С. 28-35.
2. Дзюба І.М. З криниці літ : у 3 т. / Іван Михайлович Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 3. – 880 с.
3. Захарчук І.В. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму) : монографія / І.В. Захарчук. – Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2008. – 406 с.
4. Зборовська Н.В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури : монографія / Ніла Вікторівна Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с. (Монограф).
5. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва / Ніла Зборовська // Слово і Час. – 2001. – № 12. – С. 26-42.
6. Качуровський І. Променисті силуети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки / І. Качуровський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 766 с.
7. Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники / Роман Корогодський; упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. – Львів : Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2009. – 656 с.
8. Наєнко М. Художня література України: Від міфів до модерної реальності / Михайло Наєнко. – К. : ВЦ «Просвіта», 2008. – 1063 с.
9. Обертас О. Український самвидав: літературна критика і публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) / Олесь Обертас ; передм. М. Коцюбинської ; післям. О. Зінкевича. – К. : Смолоскип, 2010. – 300 с.
10. Рух Опору в Україні: 1960-1990 : енциклопедичний довідник / [передм. О. Зінкевича, О. Обертаса]. – К. : Смолоскип, 2010. – 804 с.
11. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – К. : Т-во «Знання», 1993. – 256 с.
12. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти) / Людмила Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2010. – 632 с.
13. У вирі шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу / [упоряд. В. Квітневий]. – Львів : Каменяр, 2003. – 127 с.
14. Шевчук В. На березі часу. Мій Київ. Вхідниці : [повість-есе] / Валерій Шевчук. – К. : Темпора, 2002. – 272 с.

Summary. The article analyses the reception of creation of Yevhen Hutsalo's in the literary-critical discourse of the last decades in the river-bed of interpretation of fenomen of the "sixtieths".

Key words: the "sixtieths", reception, literary-critical discourse, national culture, literary generation.